

A tanulmányok kiemelten érintik a *szerkezetátalakítást, az innováció terjedését és intézményi feltételrendszerét, a gazdaságpolitika – területpolitika – szociálpolitika viszonyrendszerét, a munkahelyteremtés és foglalkoztatás kérdéseit.*

A 244 100 km² területű 57,6 millió lakosú Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága, valamint a 70 284 km² területű és 3,5 millió lakosú Ír Köztársaság regionális kérdéseivel foglalkozó tanulmánykötetet széleskörű szakirodalmi bázison készült tanulmányai megismertetik az olvasót a Brit-szigetek múltjával, jelenével és jövőjével.

A könyv szakmai igényessége és magas színvonala mellett szerkezetével, nyelvezetével is hozzájárul ahhoz, hogy a szakirodalomban az elkövetkező időszakban kulcsszerepe legyen úgy, ahogy az olasz modernizációval foglalkozó kötet is meghatározóvá vált.

A kötet szép kivitelét, külső megjelenését tekintve is igényes munka. A földrajztudomány fejlődésének és az oktatás korszerűsítésének folyamatában ma már nélkülözhetetlen tanulmánygyűjteményről van szó, így a szakma figyelmébe különösen ajánlom.

Az első két kötet ismeretében kíváncsian várjuk az előkészületben lévő műveket, amelyek a jóléti állam regionális politikájával, a skandináv országok területi fejlődésének sajátosságaival, valamint Svájc regionális politikájával, a kantonok föderációjával foglalkoznak.

LÁSZLÓ MÁRIA

Katonaföldrajz és a stockholmi dokumentumok (Gondolatok a történeti és katonaföldrajzi szakirodalomról)

Napjaink pénzsűkös világában egyenesen ritkaságszámba megy, ha valamely kiadó tudományos értékekre törő, szép kivitelű, ám az átlag olvasó számára is érthető – és főleg megfizethető – kötettel lép a könyvpiacon. Egyre ritkábbak az elmélyült kutatásokon alapuló, néha több évtizedes munka eredményeit feldolgozó szakkönyvek, és a minőségi ismeretterjesztő szakirodalom az utóbbi évtizedben mintha teljesen megszűnt volna hazánkban. Ebben a környezetben kiemelkedik KISARI BALLA György.: *Törökkori várrajzok Stockholmban* (a szerző kiadása, Budapest, 1996.) című műve, amely tudományos értékeivel, szép kivitelével, ám ugyanakkor a tudományos ismeretterjesztés követelményeinek is eleget téve, úgy a földrajzi és történelmi, mind pedig a hadtudományi szakirodalomnak is bizonyára értékes darabja lesz. Mindemellett KISARI BALLA Gy. könyve jól tükrözi a magyar szakkönyvkiadás, a magyar tudományos élet helyzetét, jól mutatja megoldatlan problémáit. A kötet ettől válik jó szakkönyvvé, és valószínűleg ettől lesz még hosszú ideig példaadó a magyar szakmai közéletben.

A mű már témája miatt is több tudományt érint. Miután nem vállalkozik kevesebbre, mint hogy egy, Stockholmban található térképgyűjtemény magyar vonatkozású, 16–17. sz.-i várrajzait azonosítsa, óhatatlanul is összekapcsolja a kartográfia, a geográfia, a történelem és a hadtudomány eredményeit. Az elvégzett azonosító munka mellett minden bizonnyal ez tekinthető a könyv legnagyobb érdemének, hiszen a mai magyar szakirodalomban más, ilyen szellemű vállalkozást alig találunk. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint éppen a várakkal, a várépítéssel foglalkozó magyar szakirodalom, amely esetében valójában jobb lenne irodalmakról beszélni. A különböző tudományterületek egymástól teljesen függetlenül, egymás kutatási eredményeit nem is ismerve, sajátos vizsgálati módszereiknek megfelelően feldolgozták ugyan valamilyen mélységig a várak történetét, ám az így felhalmozott ismeretanyag valójában csak az egyes tudományterületeket gazdagította. Mivel a szakirodalom tanúsága szerint az egyes írók nem is ismerték – és gyakorta még ma sem ismerik – a más szakmához tartozók írásait, természetes, hogy az egymástól elkülönült irodalmak megállapításai nem válhattak közkinccsé. Úgy tűnik a várépítéssel terén legalább három, egymásról tudomást sem vevő irodalomról beszélhetünk. Először mindenképpen az építészeti műveket kell megemlíteni, amelyek sajátos építészettörténeti szemüvegen át nézik a várakat és így számukra a várakhoz kapcsolódó emberi, társadalmi élet csak annyiban fontos, amennyiben meghatározza az építészeti stílust, módot. Jól szemlélteti ezt KÖNYÖKI Józsefnek 1905-ben, a Magyar Tudományos Akadémiánál *A középkori várak különös tekintettel Magyarországra* címmel megjelent monográfiája, amely a várépítéssel történetével foglalkozó magyar szakirodalom egyik első összefoglaló műve volt. E sort egészen az utóbbi évtizedekig lehet folytatni, amikor főleg GERŐ László nagyszabású, a Műszaki Könyvkiadónál megjelent monográfiái hívták fel magukra a figyelmet: *Magyar várak* (1968), *Várépítészetünk* (1975.).

Az építészeti irodalom mellett legalább olyan fontosak a hadtudományi – és ezen belül is mindenek előtt a hadtörténeti – művek, amelyeket hazánkban az utóbbi évtizedekben a népszerűsítés szintjén többnyire a Zrínyi Könyvkiadó vártörténeti sorozata képviselt. E könyvsorozat, amely 1971-ben SUGÁR István: *Az egri vár és végtárlata* című kötetével kezdődött, elsősorban ismeretterjesztő, honismereti célokat szolgált, ám valójában igen vegyes képet mutatott. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy az egyes helyek, helységek hadtörténelmére összpontosító kötetek színvonalra igen eltérő volt egymástól, hiszen a sorozat keretében látott napvilágot CSORBA Csaba: *Esztergom hadi krónikája* című műve (1978), amely jegyzetapparátusával, az ismertetett eseménytörténet mélységével túlmutatott egy jól sikerült tudományos ismeretterjesztő kötet keretein. Ugyanakkor a sorozatban jelent meg V. MOLNÁR László: *Kanizsa vára* című könyve (1987), amelyről mindez nem mondható el. A tudományos ismeretterjesztő szakirodalom mellett létezett egy tudományos igényű, monografikus jellegű várpépítészeti – hadtörténeti – szakirodalom is, amelynek egyik ismert darabja SZÁNTÓ Imre: *A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593* című, 1980-ban az Akadémiai Kiadónál megjelent műve, és amely terjedelmes jegyzetapparátusával, a téma teljes körű általános feldolgozását tükröző szemléletével, alig másfélszázoldalas terjedelme ellenére is egy monográfia jegyeit viseli magán.

Ezzel egyidőben az építészeti és hadtörténeti szakirodalom mellett létezett Magyarországon még egy másik, várpépítészettel foglalkozó irodalom is, amely leginkább századunk első felének antropogeográfiájához kötődött. A magyar földrajzban e témát CHOLNOKY Jenő *Hazánk és népünk egy ezredéven át* című könyve jellemzi, amelyet a Somló Béla Könyvkiadó 1935-ben adott ki, és amelyet ma a történeti földrajz körébe sorolnánk. Itt kell megemlítenünk CHOLNOKY-nak *Az ember drámája* című kötetét is, amely a Singer és Wolfner Kiadónál az 1930-as évben két kiadást is megélt. Az újabb szakirodalomból pedig semmi esetre sem szabad megfeledkeznünk a mai magyar történeti földrajzról, amelynek már több kiadást is látott, FRISNYÁK Sándor által írott alapműve *Magyarország történeti földrajza* címmel igen jó áttekintést nyújt a Kárpát-medence elmúlt ezer évét jellemző földrajzi viszonyairól.

Hazánkban azonban a várak történetével hiába foglalkozik három fajta szakirodalom, ha az azokban leírtak nem találunk más tudományterületeken visszhangra. Ennek pedig az az eredménye, hogy igen mélyretörő, komoly hadtörténelmi művek születnek napjainkban az egyes várak történetéről úgy, hogy az emberi történelem eseményeinek színteret adó földrajzi környezetéről említés sem esik bennük. A geográfusokat is jellemzi a többi tudomány eredményeinek figyelmen kívül hagyása, hiszen FRISNYÁK S. már idézett – és e sorok írója által nagyon kedvelt – művében is csak elvétve találunk utalásokat a magyar hadtörténelem eseményeinek tájformáló hatására. És ugyanez mondható el az építészeti irodalomról is, amelynek már említett magyar nyelvű alapművei a földrajzi tényezők vártelepítő hatásáról nem is szólnak és a hadügy eredményeit is csak annyiban veszik figyelembe, amennyiben a várak történetét a tűzfegyverek megjelenésének megfelelően kategorizálják (az ágyú előtti és utáni kor). Pedig igen érdekes tanulságokat lehetne levonni azokból, a ma még nem létező kutatásokból, amelyet történészek, építészek, geográfusok és katonák folytatnának együtt a várpépítészeti történetével kapcsolatban.

KISARI BALLA Gy. idézett művének tudományos eredménye a több tudományterület összefogásának hiányából eredő problémákhoz kötődik. A könyv tudományos értékét igen röviden össze lehet foglalni: a kartográfus és történész KISARI BALLA Gy. még a hetvenes évek elején értesült róla, hogy Stockholmban a Királyi Hadilevéltárban (Kungliga Krigsarkivet) több mint száz, addig azonosítatlan, kéziratos várrajzot őriznek a magyarországi török hódoltság korából. Az 1970-es évek közepén ott kutató magyar kartográfus, CSATÓ Éva segítségével a Szerzőnek sikerült hozzájutnia e rajzok fénymásolataihoz, és mivel a svéd levéltár munkatársai nem tudtak megbirkózni az azonosítás feladataival, nekilátott e munka elvégzésének. A most publikált kötetben e több évtizedes kutatás eredményeit kapja kezébe az olvasó. A mű második fele ugyanis a Svéd Királyi Hadilevéltárban található, magyar vonatkozású várrajzok térképi címléírását – 122 tétel –, majd ezt követően 1–122 sorszámmal ellátva e rajzok fotókópiáit tartalmazza (47–179. oldal). Földrajztudományi szempontból KISARI BALLA Gy. művének ez a része több szempontból is igen értékes. Egyrészt azért, mert a szerzőnek hosszú évtizedek munkájával sikerült azonosítania a térképlapokon ábrázolt helységek nagy részét, másrészt pedig azért, mert így, egybekötve a magyar szakma is megismerheti, hozzájuthat a stockholmi dokumentumokhoz, harmadrészt pedig azért, mert e várrajzok léte élesen bizonyítja a geográfia és a hadügy szoros kapcsolatát. Ez akkor is így van, ha a szerző erről könyvében nem ír, ám ennek ellenére több helyen is utal rá. Igazából a két tudomány közötti szoros kapcsolatrendszer az, amely ma még nyitott kérdés, és amely problémafelvetéséig e kötet már nem jut el. Eljut viszont annak a tudománytörténeti problémának a megfogalmazásáig; vajon milyen okok készítették a stockholmi királyi udvart e dokumentáció összegyűjtésére. A könyvészeti dokumentumok alapján KISARI BALLA Gy. két tényezőt tart lehetségesnek: az első az európai nagyhatalom szerepére törő,

akkori svéd külpolitika, amelynek érdekében állt közép-európai ellenfele déli – állandó hadszínterré vált – határvidékéről adatokat gyűjteni; a másik pedig a svéd trónörökösök nevelése, oktatása, amelynek egyik eszköze volt a korabeli térképek tanulmányozása. E kettős ok leírásakor tűnik fel igazán a hadtudomány eredményeinek, a hadelmélet 17. sz.-i fejlődésének figyelmen kívül hagyása.

A korszak ugyanis, amikor a magyar végváratok ábrázoló térképlapok Stockholmba kerültek, éppen az az időszak, amelyet a hadtörténelem egyes kutatói a methodizmus fogalmával jelölnek. Ez a hadelmélet indokolja, hogy a stockholmi magyar vonatkozású dokumentáció keletkezésének okát ne válasszuk élesen ketté, mert e jelenség sokkal bonyolultabb politika- és tudománytörténeti probléma, mintsem hogy két tényezőre egyszerűsítsük le. Tény, hogy a 17. sz.-i hadelmélet időszakát – az állandó hadseregek kialakulásának korát – az ellátás problémái kísérik végig. Az egyre nagyobb létszámú, egyre szervezettebb hadseregek ellátása a korszak szűkös szállítási lehetőségei miatt mind nagyobb szakismeretet követeltek és a fegyverek fokozatos fejlődésével a háború végleg önálló mesterséggé vált.

A magyar történelmi irodalomban PERJÉSZ Géza: *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében, 1650–1715* című művéből – a kötet az Akadémiai Kiadónál jelent meg 1963-ban – mára teljesen ismert, hogy az ellátási nehézségek miatt a harmincéves háború korának hadseregei a hadszínterek eltartóképességére voltak utalva. Mindez megkövetelte az adott hadszíntér minden áron való megtartását, és így az ehhez eszközt nyújtó várépítést a hadtudomány vezető ágává vált. E folyamat hatására egyre nagyobb igény jelentkezett a hadszíntér – vagyis mai fogalmakkal élve a hadműveleteket magába foglaló földrajzi környezet – megismerésére és ez volt az oka annak, hogy a fejlett európai országokban éppen ezekben az évtizedekben született meg az önálló kartográfia. Vagyis a természettudomány, a hadtudomány fejlődésének szoros összefonódásáról van szó, arról a tudománytörténeti folyamatról, amelyet nemrég KLINGHAMMER István, PÁPAY Gyula és TÖRÖK Zsolt: *Kartográfia történet* című könyvében olyan jól ismert. Tény, hogy e folyamatban nem lehet sorrendiséget felállítani, nem lehet egyetlen elemet kiemelve kijelenteni, hogy ez indította el a geográfia, a kartográfia és a hadügy önálló tudománnyá való szerveződését. A jelenségek kölcsönösen hatottak egymásra és ennek eredményeként új tudományok születtek.

A stockholmi dokumentumok eredetét, keletkezésüknek okait kutatva igen lényeges e tudománytörténeti folyamat. Az erődök, várak egyre nagyobb szerepet kaptak a korszak háborúiban, a hadjáratok gyakorta ezek birtoklásáért folytak. Építésükben, létrehozásukban mind nagyobb szerepet töltött be a tudományos gondolkodás, nem véletlen hát, hogy a korszakkal foglalkozó történész, HAJNAL István: *Az újkor története* című monográfiájában így fogalmazott (1936): „...A sáncművészet, az erődítés Vauban kezében tiszta matematikai – geometriai formákat vett fel, minden szöglet a környék terephajlásai szerint, az ostromló tüzelésétől mentesítve, az előtér tűz alatt tartását biztosítva; a nyers ellenállás gondolata eltűnt, az erőd szinte a földre süllyedt: csupa logika az egész, elvont tudomány. Az erődben tisztaság, rend; ”Őfelsége úgy jöhessen ide, mintha versaillesi parkjában járna... – amely parkban a természet is logikus, egységes rendbe sorakozott...” (441. oldal). Mindennek ismeretében pedig természetesnek kell tartanunk, hogy az észak-európai hegemoniára törő Svéd Királyság trónörököszeit igyekeztek megismertetni a korszak hadtudománya legfontosabb elemének tartott várépítéssel. Ugyanakkor az európai politikában mind nagyobb szerepet játszó Svédország vezetését teljesen jogosan érdekelte a közép-európai nagyhatalom – az Osztrák Császárság – másfél évszázados háborútól pusztított határvidéke.

A mindenkori svéd trónörökös hadtudományi felkészítése és a svéd nagyhatalmi törekvések nem választhatóak el egymástól, főleg nem a korszak olyan katonakirályai esetében, mint II. Gusztáv Adolf, XI. Károly és XII. Károly. Arról pedig egyenesen történelmi dokumentumok szólnak, hogy XII. Károly király ismerte egyes magyarországi várak, városok térképeit. A 18. sz. neves filozófusa, Voltaire XII. Károlyról írott művében, amelyben igyekezett a kortársak visszaemlékezéseit is feldolgozni, igen érdekesen szemlélteti a trónörökös nevelése, egyéni mentalitása és a svéd nagyhatalmiság magyar vonatkozásokat is felmutató összefonódását: „...Egy napon azzal szórakozott Károly a király lakosztályában, hogy két térképet nézegetett; az egyik egy magyarországi várost ábrázolt, amelyet a törökök elhódítottak a császártól, a másik pedig Rigát, Livónia fővárosát, azt a tartományt, amelyet egy évszázaddal korábban foglaltak el a svédek. A magyar város térképének alján a Jóh könyvből idézett következő mondat állt: ”Isten adta, Isten elvette, áldott legyen az Úr neve...”. Az ifjú herceg elolvasta e sorokat, felkapott egy ceruzát, és azt írta Riga térképe alá: ”Isten adta, s az ördög sem veszi el tőlem...”. (Voltaire: XII. Károly svéd király története – Európa, Bp. 1965. – 12. old.)

Bár a *Török kori várak*... pusztán utal az eddig leírtakra, van még egy érdeme, amely ismét csak a különböző tudományok szoros összefonódására hívja fel a figyelmet: az utazástörténet. A 17. sz. háborúktól dűlt, három részre szakított Magyarországa a fejlett európai társadalmak számára ugyanolyan ismeretlen, vad, romantikus táj volt, mint a tengereken túli világrészek. Az állandó háborúskodás ugyan fenntartotta az érdeklődést

hazánk iránt, ám az a fajta elmélyült, a kor tudományos színvonalán álló geográfiai feldolgozás, amelyet a korszakra oly jellemző kozmológia jelentett, még váratott magára. Az előrelépés csak 1680-as évek végén, a török elleni felszabadító-háborúk kapcsán történt meg, amikor Luigi Ferdinando MARSIGLI és Johann Christoph MÜLLER elkészítette hazánk első *Duna-térképét*, majd 1726-ban Amszterdamban publikálja *Danubius Pannonicó-mysicus* című összefoglaló művét. Szintén a felszabadító háborúknak köszönhető HEVENESI Gábor első, Magyarországot ábrázoló zsebatlasza, és néhány más hadmérnök hazánkról szóló térképe. Mindez önmagában is mutatja, hogy hazánk földrajzi leírásában, első térképi felvételeiben ott volt a hadügy követelménye. Ugyanakkor bizonyítja azt is, amelyet GÖMÖRI György: *Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737)* című kötete – amely 1994-ben jelent meg az Argumentum Kiadónál –; a 17. sz.-i Magyarország földrajzi leírását, a nyugat-európai társadalmak a hadi események kapcsán, a hadi jelentésekből ismerték meg. Mindemellett azt is látnunk kell, hogy e megismerés folyamata csak látszólag esett a 17. sz. végére, nem véletlenül éppen a legintenzívebb hadműveletek időszakára. Azonban a KISARI BALLA Gy. által azonosított és most önálló kötetben publikált térképlapok arra is felhívják a figyelmet, hogy a korábban is meglévő katonai érdekek miatt hazánk a korszak vezető hadvezérei előtt bizonyára nem volt teljesen ismeretlen. Annak eldöntése, hogy ezek az ismeretek milyen szinten mozogtak, még hosszú kutatómunkát igényel, ám a most publikált források jó eszközt nyújtanak e munka elvégzéséhez. Vagyis KISARI BALLA Gy. művének tudományos érdeme abban áll, hogy kimondatlanul is felhívja a figyelmet két problémára: a különböző tudományok eredményeinek figyelembevételére és a Magyarországon harcoló katonautazókra, akiknek hatása hazánk geográfiai leírására ma még homályos folt előttünk.

E merőben földrajztudományi problémák mellett a *Török kori várrajzok*... felvet néhány olyan gondot is, amelyek igen jellemzőek a jelenkor magyar tudományos könyvkiadására. Az első és legfontosabb az az állandó – napjainkra gyakorlatilag idültté vált – pénzhiány, amely lehetetlenné teszi hazánkban a közvetlenül pénzt nem termelő tudományterületek könyvkiadását, és amelynek eredményeként akötet is a szerző magánkiadásában, a Pro Renovanda Cultura Hungarie Alapítvány támogatásával jelenhetett meg. Ám ugyanakkor szemléletesen szól napjaink tudományos életében és a könyvkiadás terén uralkodó viszonyokról maga a kötet megjelentetésének története is. Akkor, amikor a szerző – még a hetvenes évek közepén – azonosította a stockholmi várrajzok zömét, mintegy elismerésként a Kungliga Krígsarkivet igazgatója hozzájárult a dokumentáció publikálásához. KISARI BALLA Gy. a hazai kiadói viszonyok – visszásságok – következtében ezt az engedélyt nem tudta valóra váltani, hiszen maga írja művében: „...Az azóta eltelt két évtized alatt többször próbálkoztam könyvemet kiadni, de nem találtam kiadót...” (45. oldal). Jellemző volt ez az elmúlt évtizedek magyar könyvkiadására, amikor a kizárólag állami kézben lévő kiadók megkerülésével könyvet hazánkban gyakorlatilag nem lehetett kiadni. Ez még önmagában nem lett volna baj, az azonban már igen káros volt, hogy a könyvkiadók élve – és gyakorta visszaélve – monopóliumhelyzetükkel vélt, vagy valós szelektálást hajtottak végre a hozzájuk bekerült kéziratok, ajánlatok között, amely óhatatlanul kontraszelektációba torkollott. Még a legjobb kiadói szándék mellett is lényeges, igen magas tudományos értéket jelentő kéziratok kallódtak el; hogy a geográfia területéről vett példával éljünk, így tűnt el az akkori Akadémiai Kiadó útvesztőiben az 1961-ben elhunyt DUBOVITZ István által, halála előtt néhány nappal befejezett *A magyar földrajzi irodalom 1945–1954* című kézirat, amelyen a szerző több évtizedig dolgozott, és amelynek eltűnésével mérhetetlen kár érte a magyar földrajztudományt. Különösen feltűnő e kiadói kontraszelektáció, ha tudjuk, hogy a Zrínyi Katonai Kiadó éppen a hetvenes években indította útjára a már említett vártörténeti sorozatát, amely minden jó szándék ellenére is csak egy tudományos ismeretterjesztő sorozat maradt, ám egy tudományos értéket is felmutató könyv – mint amilyen KISARI BALLA Gy.-é – kiadására senki sem talált pénzt. Persze a helyzet Magyarországon a rendszerváltás után sem változott. A nagy állami kiadók megszűnésével, a könyvpiac beszűkülésével és a vásárlóképes kereslet eltűnésével a tudományos könyvkiadás végleg összeomlott hazánkban. A könyvkiadók a piaci viszonyokra hivatkozva elzárkóznak a tudományos könyvek kiadásának támogatásától és – gyakorta arcátlanul – nem azt kérdezik a szerzőtől, hogy milyen kéziratot hozott, hanem azt; mennyi pénze van az általa frott könyv kiadására. (Ilyen és hasonló élménnyel bármely mai, magyar tollforgató értelmiségi találkozhatott az elmúlt években.) Küzdelmes dolog ma Magyarországon – alapítványi, intézményi támogatás nélkül – tudományos és népszerűsítő könyvet kiadni. Valljuk be, KISARI BALLA Gy. kötete nem pusztán a második felében található tudományos értékek miatt tiszteletre méltó, hanem leginkább azért a több évtizedes küszködésért, amely a könyv megjelenését lehetővé tette. Hiszen a szerzőnek a rendszerváltás előtt a kiadók tudatos ellenállásával, a rendszerváltás után pedig a mindenkor pénzeszközök hiányával kellett megbirkóznia, amely legalább akkora feladat, mint maga a mű megírása.

A *Török kori várrajzok* ... látszólag főleg a kartográfus és geográfus szakemberek számára íródott. Ám ha kezünkbe vesszük a kötetet rövideken kiderül; az átlagolvasó is haszonnal forgathatja. A szerző magyar, svéd,

angol és német nyelvű rövid előszava után először *A svéd nagyhatalom kialakulása*, majd *A török hódítás*, ezt követően a *Térképezés a középkorban*, később *A Svéd Királyi Hadileveljárás*, valamint *A stockholmi magyar vonatkozású térképanyag felfedezése* című fejezetek töltik ki a könyv első, mintegy félszáz oldalát. Az átlagolvasó minden bizonnyal e fejezeteket tartja majd a legérdekesebbeknek. A jó, tudományos ismeretterjesztő stílusban megírt, rövid fejezetek tömör összefoglalását adják annak a kulturális, politikai közegnek, amelyben a stockholmi, magyar vonatkozású dokumentáció keletkezett. A nem szakember olvasók számára ezek az oldalak bizonyára kellő eligazodást nyújtanak a vizsgált korban még akkor is, ha e történeti áttekintés legtöbb helyen csak a középiskolai történelemlétkönyvek szintjét éri el és amelyből a magyar nyelvű, svéd történelmi szakirodalom zöme bizony hiányzik (nem akarván megismételni az Új Honvédségi Szemle 1997. 5. számában *Magyar végvárák és a svéd nagyhatalom* címmel frott recenzióknak megállapításait, itt csak utalunk e problémára). Azonban azt is látnunk kell, hogy a magyar átlagolvasó történelmi érdeklődését az ilyen mélységű olvasmányok elégitik ki és ezért KISARI BALLA Gy. műve e téren nagy szolgálatot tesz. E fejezetek kimondatlanul is összekapcsolják a háborúk, a nagyhatalmi törekvések, a kartográfia történetének egyes jelenségeit és így a ma még nem létező közös kutatásokat megelőzve elmélyítik az olvasóban annak tudatát: a kartográfia, a geográfia és a történelem, valamint a hadügy jelenségei egymástól elválaszthatatlanok, közösen alkotnak egységes egészet.

A Törökkori várrajzok Stockholmban című kötet kapcsán mindennek ismeretében szólnunk kell a könyv katonaföldrajzi értékéről is. Hadtudományi szempontból elsősorban a könyv második fele, vagyis a stockholmi térképek címléírása és a térképek fotómásolatai értékesek. Ismerve azt a jelenséget, hogy a 17. sz. metodista hadművészetében a várak, erődök milyen fontos szerepet játszottak, az itt nyomda alá rendezett másolatok a magyarországi végvárendszert azon pontjait ábrázolják, amelyek megszerzése, elvesztése gyakorta egész hadjáratok sorsát eldöntötte. Értékesek ezek a rajzok abból a szempontból is, hogy olyan katonaföldrajzi elemeket mutatnak be, amelyek ma már elvétve is csak romjaikban lelhetők fel. Katonaföldrajzi szempontból a rajzok leglényegesebb jellemzője: visszatükrözik a földrajzi elem egyre nagyobb térhódítását a 17. sz.-i hadügyben és gyakorlatilag minden térképlap külön példája annak, hogy a terep, a földrajzi viszonyok mennyire képesek meghatározni a hadügyi tevékenységeket. Különösen jól látható ez az Esztergomot bemutató térképlapon (64–65. lap), valamint a Budát ábrázoló lapon (101. lap). Külön érdekessége a térképlapoknak, hogy olyan korban készültek, amikor a magyarországi várépítészetben is váltás történt. A 16–17. sz. folyamán – elsősorban a tüzérségi eszközök fejlődésének köszönhetően – az addig uralkodó kőbástyák helyébe a védő fél tűzfegyvereknek holterét megszüntető olasz- és fülesbástyák léptek be és a már idézett HAJNAL I.-féle megállapítás szerint az ekkoriban épülő várak, erődök a táj szerves részévé váltak. A KISARI BALLA Gy. által azonosított, és most publikált stockholmi várrajzok éppen ezt a korszakváltást tükrözik: hiszen jól megfér a gyűjteményben egymás mellett a még kőbástyás – az elmúlt lovagkor hadügyét szemléltető – Visegrád és a modern erőd matematikai és ballisztikai számításokon alapuló kialakítását tükröző Érsekújvár vára. Ezért a katonaföldrajzi és a hadtörténeti kutatók minden bizonnyal érdeklődéssel forgatják majd e kötetet.

Befejezésül KISARI BALLA György könyvét csak ajánlani lehet a geográfusoknak, akik remélhetően úgy veszik majd kézbe a kötetet, hogy látják mögötte a létrejöttét megelőző két évtizedes harcot, látják tudományos értékeit és főleg azt, amit a Magyar Földrajzi Társaságban nemrég megalakult Biztonságföldrajzi és Geopolitikai Szakosztály léte is hirdet: a széleskörű geográfiai kutatás mindenképpen megköveteli a földrajzi, a történelmi és a hadügyi vizsgálatok összehangolását.

NAGY MIKLÓS

Charles J. McMillan: The Japanese Industrial System. 3rd revised edition. (A japán ipari rendszer. Harmadik, átdolgozott kiadás.) – Walter de Gruyter and Co. Berlin, New York, 1996. 434 p.

A világgazdaság globalizációjában lényegében három nagy erőter, az ún. triád (Európa, USA, Japán) játszik szerepet. Közülük azonban kétségtelen, hogy a 21. sz.-ban Japánnak, ill. az ázsiai régióknak az előtérbe kerülése várható. Sokan úgy is fogalmazzák, hogy „az elkövetkező évszázad Ázsiáé lesz”. A Pacifikus térség ázsiai országait a hónap vezető gazdasági és ipari erejének, azért a világ legdinamikusabb gazdasági területének tekintik. Japán és az újonnan iparosodott DK-Ázsiai országok, amelyek iparának struktúrája mintegy kiegészíti Japánét együttesen a „Pacifikus évszázad hajnalát” alkotják. Ennek a régióknak a dinamizmusa egyúttal óriási